

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

METODOLOŠKE UPUTE ZA PISANJE I PRIMJENU PRIČA ZA UČENJE SOCIJALNIH VJEŠTINA

Prof.dr. Nenad Glumbić

2019-1-RS01-KA201-000835

Poremećaj iz spektra autizma (PSA)

PSA pripada širokoj skupini neurorazvojnih poremećaja koji nastaju u ranom djetinjstvu. U ne tako davnoj prošlosti korišteni su termini pervazivni razvojni poremećaj, Aspergerov sindrom, atipični autizam, i sl. Danas se koristi termin *poremećaj iz spektra autizma (PSA)*. Termin *spektar* ukazuje na činjenicu da se osobe s autizmom međusobno značajno razlikuju. Te razlike se, između ostalog, pojavljuju i u simptomima koje se smatraju ključnim za postavljanje dijagnoze autizma. Svi ti simptomi se mogu svrstati u dvije velike skupine. Jednu čine poremećaji socijalne komunikacije, a drugu stereotipni i repetitivni (ponavljajući) obrasci ponašanja, interesa i aktivnosti.

Poremećaji socijalne komunikacije

Neka djeca s autizmom uopće ne govore ili govore minimalno, tj. izgovaraju svega nekoliko funkcionalnih riječi. Neverbalna djeca s autizmom obično imaju i značajne teškoće započeti i održavati socijalnu interakciju. Na drugom kraju spektra su osobe s vrlo razvijenom verbalnom komunikacijom koji bez ikakvog suzdržavanja prilaze potpuno nepoznatim osobama. Njihova pitanja i komentari mogu biti uvredljivi za sugovornika. Ponekad ne uspijevaju izabrati prikladnu temu za razgovor, niti procijeniti koliko bi se dugo trebali zadržati na jednoj temi. Veliki broj teškoća u socijalnoj komunikaciji proizlaze iz nedovoljno razvijene sposobnosti osoba s autizmom da razumiju osobna mentalna stanja, kao i mentalna stanja drugih osoba, kao što su želje, očekivanja, zablude, uvjerenja i sl. Osobe s autizmom često imaju i značajne teškoće u razumijevanju i korištenju gesta. Često ne razumiju što znači izraz lica njihovih sugovornika, pa i sami svojim izrazom lica ne prenose drugima što misle ili osjećaju. Osobe s autizmom često ne gledaju sugovornika u oči ili je kontakt pogledom površan i kratkotrajan. Važno je znati da dijete s autizmom ne izbjegava kontakt pogledom, već da samo nije sposobno „pročitati“ dovoljno informacija na licu osobe s kojom komunicira. Kod djece s relativno očuvanom neverbalnom komunikacijom simptomi autizma su često manje vidljivi i blaži. Djeca s autizmom koja uspijevaju svladati osnovna pravila verbalne i neverbalne komunikacije gotovo uvijek imaju teškoće primijeniti ta pravila u različitim socijalnim kontekstima i nepoznatim situacijama. Tako će, na primjer, uobičajeni pozdrav: „Dobar dan. Kako ste?“ zvučati prikladno u kontaktu sa starijom ili ne tako bliskom osobom, dok će korištenje istog izraza u razgovoru s vršnjacima djelovati nespretno i čudno.

Stereotipni i repetitivni obrasci ponašanja, interesa i aktivnosti

Stereotipije se kod osoba s autizmom mogu značajno razlikovati. Obično se javljaju neke jednostavne motoričke (lepršanje, ljuljanje, lupkanje ili okretanje predmeta,...) ili verbalne stereotipije (eholalija, ponavljanje određenih izraza i fraza i sl.). Osobe s autizmom sklone su ritualima. Često se hrane ili oblače na isti način, svakodnevne aktivnosti izvode točno utvrđenim redoslijedom, postavljaju uvijek ista pitanja i sl. Mogu imati jaki otpor prema promjenama. Nekada je dovoljna mala promjena rutine (prelazak iz učionice u dvoranu za tjelesno-zdravstvenu kulturu, promjena boje soka ili redoslijeda izvođenja neke radnje) i dijete s autizmom reagira burno. Neki rituali značajno utječu na kvalitetu života osobe s

autizmom i njene obitelji, kako zbog svoje prirode i trajanja, tako i zbog intenziteta emocionalne reakcije djeteta. Osobe s autizmom često imaju ograničene i neobične interese koji se nekada mogu iskoristiti i u profesionalnim aktivnostima, osobito kod visokofunkcionirajućih ispitanika. U posljednje vrijeme sve se veća pažnja poklanja i senzornim specifičnostima osoba s autizmom. Veliki broj oblika problematičnog ponašanja često su direktna posljedica hipersenzitivnosti (pretjerane osjetljivosti) osoba s autizmom na zvučne podražaje, dodir, svjetlosne signale i sl. Za djecu koja ne reagiraju na bolne podražaje, toplinu, hladnoću, niti na jake poticaje iz okoline, kažemo da su hiposenzitivna (smanjeno osjetljiva). Može se dogoditi da isto dijete bude i hiper i hiposenzitivno. U nekim slučajevima osoba s autizmom može tolerirati pojedine senzorne podražaje do određene granice i, ako se ta granica prijeđe, nastaju burne emocionalne reakcije. Neobični interesi za senzorne aspekte iz okoline (svjetlo, sjene, predmeti koji se vrte, intenzivni mirisi i sl.) također su česta pojava kod osoba s autizmom.

Pridružena stanja

Iako se u praksi najčešće susrećemo s djecom sniženih intelektualnih sposobnosti, autizam može biti kombiniran s bilo kojim stupnjem intelektualnog funkcioniranja. Kod djece s PSA i izrazitim intelektualnim teškoćama značajno je češća pojava epilepsije u odnosu na visokofunkcionirajuće pojedince i djecu koja nemaju autizam. Osim niskog intelektualnog funkcioniranja, poremećaj koji se često javlja udružen s autizmom je ADHD. Smatra se da više od 30% djece s autizmom istovremeno ima i ADHD. U razdoblju adolescencije i nakon njega pojedinim osobama s autizmom bit će potrebno i dodatno psihijatrijsko liječenje, prije svega zbog anksioznih poremećaja i poremećaja raspoloženja. Neka genetska stanja, poput fragilnog X kromosoma, također se često javljaju zajedno s autizmom. Iako se agresivno ponašanje ne navodi kao ključni dijagnostički kriterij za autizam pojava samoozljeđivanja, uništavanja imovine i napada na druge ljude, predstavlja poseban izazov u tretmanu osoba s autizmom. Problemi sa prehranom i spavanjem, zbog negativnog utjecaja na sveukupno funkcioniranje djeteta s autizmom i njegove okoline, često se navode kao prioritetna područja tretmana stručnjaka različitih profila.

Vrijeme pojave

Autizam je cjeloživotno stanje koje nastaje u ranom djetinjstvu. Kod neke se djece simptomi autizma mogu prepoznati vrlo rano, dok se kod autizma regresivnog tipa prvi jasniji simptomi pojavljuju nakon faze urednog ili prividno urednog razvoja u prvoj i drugoj godini života. Kada je u pitanju visokofunkcionirajući autizam, simptomi u najranijem djetinjstvu ne moraju biti jasni, sve dok socijalni zahtjevi okoline ne postanu dovoljno veliki.

Tretman osoba s autizmom

Do sada je opisano nekoliko stotina pristupa u tretmanu osoba s autizmom. Ne postoji niti jedan oblik tretmana koji bi bio jednako učinkovit kod sve djece s autizmom. Sve intervencije za osobe s autizmom mogu se, prema stupnju učinkovitosti, podijeliti u tri grupe:

- tretmani čija je učinkovitost potvrđena brojnim istraživanjima veoma čvrstog metodološkog dizajna
- tretmani u sponu za koje postoje dokazi o njihovoj učinkovitosti, ali su nalazi kontradiktorni ili nema dovoljno kvalitetnih istraživanja koja bi potvrdila njihovu učinkovitost
- dokazano neučinkoviti tretmani

U ovu posljednju grupu uglavnom ulaze tzv. alternativni tretmani koji su, po pravilu, medijski vrlo atraktivni. Treba imati u vidu da alternativnim tretmanima pripadaju i potencijalno štetne intervencije.

Da bismo za jedan tretman tvrdili da je učinkovit moramo dokazati da su pod utjecajem tog tretmana nastale pozitivne promjene u jasno definiranom području funkcioniranja i da se te promjene ne mogu pripisati utjecaju drugih faktora (sazrijevanje, promjene obiteljske atmosfere, drugi tretmani i sl.). U ovom trenutku identificirano je tridesetak različitih oblika tretmana koje možemo svrstati u grupu dokazano učinkovitih intervencija. Ovoj grupi tretmana pripadaju i priče za učenje socijalnih vještina.

Priče za učenje socijalnih vještina

Priče za učenje socijalnih vještina su posebno osmišljeni, kratki i jednostavni tekstovi, koji se koriste u cilju poučavanja društvenih vještina. Mogu se primjenjivati neovisno o uzrastu osobe kojoj su namijenjene i kliničkoj slici kojoj ona eventualno pripada. Međutim, u svakodnevnoj praksi priče za učenje socijalnih vještina se najčešće koriste u radu s djecom sa PSA. Strategiju priča za učenje socijalnih vještina osmislila je Carol Gray u posljednjem desetljeću prošlog stoljeća, nakon čega je ovaj oblik intervencije doživio brojne dopune i modifikacije. Na osnovu bogatog praktičnog iskustva i osnovnog poznavanja prirode autističnog poremećaja, napravljeni su vodiči za pisanje priča za učenje socijalnih vještina.

Priče za učenje socijalnih vještina se pišu prema individualnim potrebama svake osobe s autizmom. U individualnim pričama naglasak može biti na sudionike događaja, određene vještine, koncepte ili događanja, ali je svim pričama za učenje socijalnih vještina zajedničko to što opisuju socijalne okolnosti i situacije koje su za pojedince s autizmom pretjerano zbunjujuće i složene. Zato je jako važno sadržajem priče prenijeti jasnu i nedvosmislenu informaciju:

- **gdje i kada** se nešto događa (u bolnici, školi, vrtiću, igraonici; prijepodne, za vrijeme ručka, vikendom, kada se netko razboli,...)
- **tko je sudionik** tog događaja (učitelj, majka, otac, prijatelj iz razreda, trgovac, stomatolog,...)
- **što** se događa (proslava, pregled, kupovina, plaćanje računa, učenje...)
- **zašto** se nešto događa (kakva su očekivanja, želje i namjere sudionika nekog događaja; kako oni vide cijelu situaciju; zašto se ljudi ponašaju na određen način...)

Roditelji i stručnjaci, koji nisu navikli na primjenu ovog tretmana, u početku se obično odlučuju za pisanje individualnih i međusobno nepovezanih priča za učenje socijalnih vještina, sa namjerom da riješe prioritetne probleme u obavljanju neke svakodnevne rutine ili ostvarivanju prikladnih socijalnih interakcija. Kasnije se mogu raditi i kolekcije priča za učenje socijalnih vještina sa zajedničkom temom. Jedna takva tema bi, npr., mogla biti održavanje higijene. Potrebno je napraviti jednu ilustraciju za sve priče iz kolekcije održavanje higijene.

Svaka priča unutar ove kolekcije opisuje jedan mali dio vještine ili koncepta održavanja higijene. Po pravilu, kolekcije priča za učenje socijalnih vještina sadrže jednu uvodnu priču. U pojedinim slučajevima potrebno je dodatno istaknuti na koji se način vještine obrađene u jednoj kolekciji povezuju u jedinstvenu cjelinu, što se postiže pisanjem tzv. zaključne priče.

Faza pripreme

Već smo rekli da se priče za učenje socijalnih vještina pišu za one situacije i aktivnosti koje su problematične za konkretnu osobu s autizmom. Zato je potrebno da, prije pisanja priče za učenje socijalnih vještina, utvrdimo problematična područja socijalnih interakcija i napravimo prioritet u njihovom rješavanju. U tu svrhu se možemo posavjetovati sa roditeljima (skrbnicima), učiteljima, terapeutima i svim drugim osobama koji nam mogu pružiti valjane informacije o ponašanju djeteta u različitim socijalnim kontekstima. Nikada se ne bi smjelo polaziti od osobnog doživljaja određene socijalne situacije kao jednostavne i lake. Prilikom definiranja ciljeva rada, izbora prioritetnih tema, ali i tijekom samog pisanja priča za učenje socijalnih vještina, trebalo bi razmisliti kako određenu situaciju vidi dijete s autizmom, a ne osoba koja piše priču za učenje socijalnih vještina. Izbor teme koja će biti obrađena ovisi i o

tome u kojoj mjeri konkretna zajednica smatra tu temu značajnom. Prikladno ponašanje, održavanje higijene, briga o zdravlju i sl. predstavljaju univerzalne teme. Međutim, postoje i zajednice sa veoma specifičnim zahtjevima. Odlaganje mliječnih proizvoda i mesnih prerađevina u različite posude, pa čak i u posebne frižidere, od osnovne je važnosti za ortodoksne Židove, budući da njihova religijska pravila propisuju da se mlijeko i meso ne smiju ni jesti, niti spremati zajedno. Zato bi za djecu s autizmom koja pripadaju toj zajednici jedna od tema priče za učenje socijalnih vještina mogla biti vezana za ispravno sortiranje namirnica.

Nakon što napravimo izbor tema trebalo bi prikupiti što više konkretnih informacija o tipičnoj socijalnoj situaciji koja se obrađuje u jednoj priči. Ako je, na primjer, tema priče za učenje socijalnih vještina vezana za odlazak na rođendansku zabavu, trebalo bi prikupiti informacije vezano za: prostor u kojem se održava zabava (kuća, igraonica, restoran,...); običajima vezanim za izbor poklona, pjevanje rođendanske pjesme, puhanje svjećica i sl.; uobičajenim zabavama sa vršnjacima; trajanju zabave; prikladnom napuštanju prostora i pozdravljanju,...

Priče za učenje socijalnih vještina se mogu sastojati od svega nekoliko riječi ili od više povezanih rečenica. Tekst je popraćen prikladnom ilustracijom u formi piktograma, crteža, fotografije i sl. Izbor riječi, dužina teksta, veličina fonta, tip i veličina ilustracije ovisit će o sposobnosti receptivnog govora, vještini čitanja i razumijevanja pročitanoog teksta, pažnje, pamćenja, senzorne obrade, interesa djeteta za knjige ili druge medije na kojima se priče za učenje socijalnih vještina prezentiraju itd.

Kako napisati priču za učenje socijalnih vještina?

Roditeljima i terapeutima su na raspolaganju brojne priče za učenje socijalnih vještina u tiskanoj i elektronskoj formi koje se mogu preuzeti i, po potrebi, prevesti na materinji jezik djeteta. Bez obzira na njihovu brojnost i širok raspon socijalnih situacija koje pokrivaju, malo je vjerojatno da će sve priče u potpunosti odgovarati individualnim potrebama djeteta s autizmom. Zato će često biti potrebno izmijeniti poneku riječ; izostaviti ili dodati neku informaciju ili promijeniti ilustraciju. Bez obzira hoćemo li se odlučiti za prilagođavanje postojećih priča ili pisanje potpuno novih, važno je imati na umu neke opće upute za njihovo pisanje i korištenje.

Svaka priča ima naslov koji nedvosmisleno upućuje na njezin sadržaj. Naslov može biti napisan na posebnoj strani ili na gornjem dijelu papira. Tijekom pisanja priče stalno moramo misliti o tome da djeca s autizmom imaju izrazite teškoće u razumijevanju narječja, metafora i drugih izraza koji nemaju doslovna značenja. Zato se moramo potruditi da riječi koje koristimo ne zbunjuju dijete. U cjelokupnoj priči, a posebno na njenom početku, koriste se deskriptivne, odnosno opisne rečenice. Ovim rečenicama opisujemo određenu situaciju, navodimo kada se ona događa, u kojem prostoru i tko u njoj sudjeluje. Ovisno o konkretnoj situaciji trudimo se odgovoriti na neka od ovih pitanja.

Nokti rastu. Kada odrasla osoba zatraži odrezati moje nokte, ona će ih samo malo skratiti. Odrasla osoba će odrezati moje nokte kada oni previše narastu. Odrasla osoba zna kako će odrezati moje nokte škalicama.

U navedenim rečenicama namjerno je izostavljeno preciznije objašnjenje o kojoj se odrasloj osobi radi, kako dijete s autizmom ne bi dovelo u vezu rezanje noktiju samo sa jednom konkretnom osobom. Iako smo naučeni da u tekstu treba izbjegavati ponavljanje istih riječi i izraza, u ovom slučaju trostruko navođenje pojma *odrasle osobe* ima funkciju isticanja uloge takve osobe u aktivnosti koja se opisuje. Riječ škalice može biti zamijenjena riječju grickalica, što ovisi o konkretnoj situaciji.

Imperativne (direktivne) rečenice su jednako važne kao i deskriptivne, ali je njihov broj u tekstu značajno manji. U već navedenom primjeru rezanja noktiju imperativna rečenica bi mogla glasiti: *Ja ću se truditi dozvoliti odrasloj osobi rezati moje nokte* ili *Trebao bi držati ispružene prste dok odrasla osoba reže moje nokte*. Namjerno smo izbjegli izraze *ja moram, ja hoću, ja mogu*. Umjesto toga, ponuđena je manje zahtjevna formulacija *Ja ću se truditi* ili *Ja ću pokušati*. Radije se odlučujemo za imperativne rečenice koje pozitivno opisuju socijalno poželjna ponašanja, nego za one kojima se nešto zabranjuje. Uvijek je bolje reći *Kada se odmaram trebao bih igrati igricu najviše sat vremena* umjesto *Zabranjeno mi je igrati igricu duže od sat vremena*.

Za uspješno odvijanje većine socijalnih interakcija jako je važno ispravno uzeti u obzir vjerovanja, želje i namjere svih njenih sudionika. S obzirom da osobe s autizmom imaju izuzetne teškoće u razumijevanju mentalnih stanja, moramo im dati objašnjenje u formi perspektivnih rečenica. *Ljudi smatraju da nije pristojno zijevati bez ruke na ustima, Moja mama voli kada sam operem zube, Moji roditelji se uplaše kada pobjegnem na ulicu* – ovim rečenicama daje se uvid u perspektivu drugih ljudi.

Dobro napisana priča za učenje socijalnih vještina može sadržavati samo deskriptivne, direktivne i perspektivne rečenice. Međutim, neki autori povremeno koriste afirmativne, kontrolne i kooperativne rečenice. Afirmativne rečenice ističu značenje deskriptivnih, direktivnih ili perspektivnih rečenica – *To je jako važno!* Kontrolne rečenice pomažu djetetu s autizmom da se u konkretnoj situaciji prisjeti što bi trebalo napraviti (npr. *Kada odem kod bake trebam joj reći da mi da lijek u 6 sati*). Kooperativne rečenice pomažu djetetu s autizmom da razumije ulogu drugih osoba kao pomagača u ostvarivanju ciljeva (npr. *Baka će mi reći da je vrijeme da popijem lijek*).

Za djecu koja su već donekle ovladala socijalnom situacijom mogu se pisati priče za učenje socijalnih vještina sa nepotpunim rečenicama. Takve, parcijalne rečenice, mogu pripadati bilo kojem od navedenih tipova (npr. *Kada uđem u učionicu trebam _____*).

Budući da se sudionici socijalnih situacija ne ponašaju dosljedno, na isti, predvidljiv način, u kreiranju priča za učenje socijalnih vještina se ne preporuča koristiti prilog *uvijek*. Umjesto toga, bolje je koristiti riječi *često, uglavnom, obično, ponekad* i sl.

Mediji za kreiranje i čuvanje priča za učenje socijalnih vještina

Priče za učenje socijalnih vještina se mogu kreirati, čuvati i distribuirati kao nedigitalne ili digitalne informacije. Tradicionalni medij za pisanje priča za učenje socijalnih vještina je papir, iako se one mogu pisati i na kartonu, ploči ili nekom drugom materijalu. Papir za pisanje priča za učenje socijalnih vještina bi trebao biti običan, mat, tako da odsjaj bude minimalan. Trebalo bi izbjegavati papire sa sjajnim ili bisernim odsjajem kako dijete s autizmom ne bi bilo pretjerano stimulirano. Papir može biti bijele, svijetložute, svijetlozelene ili svijetloplave boje. Priče se pišu rukom ili se printaju. Ako priču izrađujemo u elektronskim programima, a zatim printamo (što je najčešći slučaj), trebalo bi izbjeći serifne fontove i umjesto njih koristimo sans-serifna slova.

Na jednom papiru može biti zapisana samo jedna rečenica ili više njih, što ovisi o sposobnosti djeteta s kojim radimo.

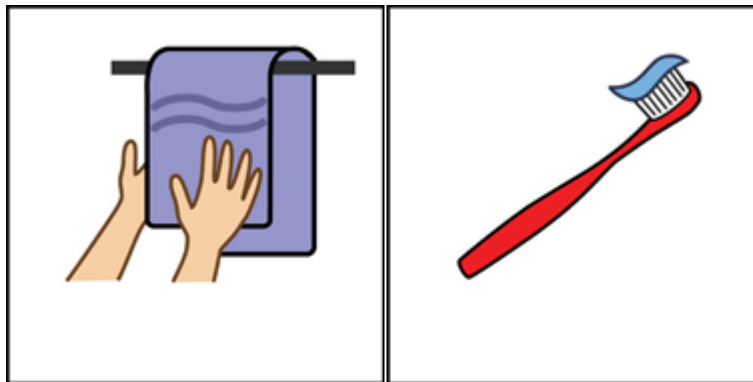
Bez obzira na to prezentiraju li se kao individualne ili kao dio neke određene kolekcije, priče za učenje socijalnih vještina moraju biti lako dostupne, kako djetetu s autizmom, tako i svim drugim osobama koje će priču koristiti (roditelji, drugi članovi obitelji, osobni asistenti, edukacijski-rehabilitatori, učitelji itd). Zato je važno čuvati priče na mjestu koje je djetetu poznato i kopirati ih više puta za različite korisnike. S obzirom da se papir lako oštećuje poduzimamo različite korake da ga zaštitimo. Priče za učenje socijalnih vještina u papirnoj formi se mogu plastificirati, čuvati u plastičnim folijama ili registratorima ili se od jedne kolekcije priča mogu praviti knjižice. Osim što je povezivanje priča u knjižice ekonomski isplativo, ovaj način organizacije i čuvanja priča je blizak djeci koja već imaju iskustva u korištenju slikovnica i drugih knjiga namijenjenih djeci. Pojedinačne papire možemo povezivati plastičnim ili žičanim spiralama, ljepilom (meki uvez) ili zaklamati. Ukoliko se prilikom povezivanja koriste folije za naslovnu stranu one bi, kao i papir, trebale biti matirane. Tehniku povezivanja, veličinu stranica i način njihovog okretanja trebalo bi prilagoditi potrebama i navikama pojedinog djeteta.

Današnja djeca s autizmom pripadaju tzv. digitalnoj generaciji, koja ne poznaje svijet bez mobilnih telefona, tableta, računala i ostalih informatičko-komunikacijskih tehnologija. Mnoga od ove djece više će rado pratiti priče napravljene u nekom programu namijenjenom za pravljenje prezentacija (PowerPoint, Prezi, HaikuDeck, SlideDog i sl.).

U ovim programima moguće je kombinirati vizualne informacije (priče i slike), s audio snimkama ili kratkim video prikazima.

Ilustracije

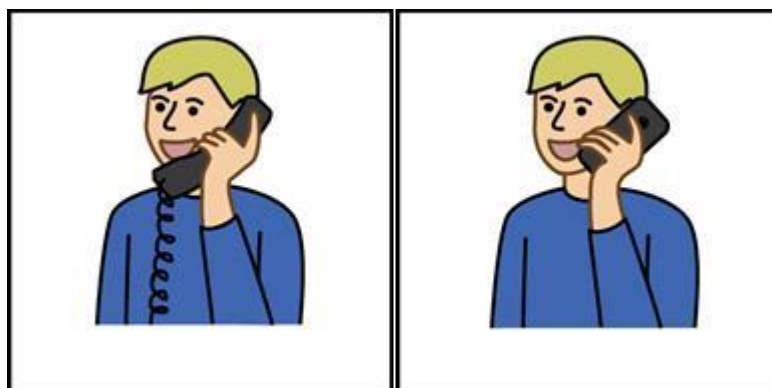
Tekst priče za učenje socijalnih vještina prate različite ilustracije. Većina djece s autizmom oslanja se više na vizualne, nego na auditivne informacije. Ilustracije pomažu djetetu s autizmom da usmjeri pažnju na sadržaj pojedine rečenice i da razumije sadržaje koji mogu biti apstraktni. Rečenice možemo ilustrirati crtežima, fotografijama, grafičkim simbolima i sl. što će ovisiti o mogućnostima djeteta za razumijevanje onoga što je ilustracijom prikazano. Za djecu oštećenog vida mogu se koristiti taktilne ili pop-up knjige. Djeca sa nešto razvijenijim sposobnostima mogu i sama sudjelovati u ilustriranju priča za učenje socijalnih vještina.

Jako je važno da ilustracije budu jasne. Likovi trebaju biti realno prikazani, bez karikaturnih obilježja i bez nepotrebnih detalja. Iako su neki piktogrami u širokoj upotrebi oni možda neće biti prikladni za svako dijete s autizmom. Na primjer, ako razgovor dvije osobe prikažemo kao na slici lijevo, dijete s autizmom će možda shvatiti da je prilikom pozdravljanja prikladno reći *bla, bla, bla*. Zato je ponuđena opcija sa konkretnim pozdravom, puno bolja (slika desno).

Ako su na slici prikazani tehnički uređaji, njihov izgled i dizajn moraju odgovarati iskustvu djeteta i njegove okoline. Na primjer, starije verzije telefona sa žicom (slika lijevo) sve su rjeđe u upotrebi, dok više od 90% stanovništva posjeduje mobilne telefone.

Moramo uvijek imati na umu da se djeca s autizmom često fokusiraju na irelevantne elemente objekta ili situacije. Nikako ne bismo željeli da njihova pažnja bude usmjerena na neki istaknuti detalj koji nije u vezi sa sadržajem priče, na specifičnu liniju ili boju. Na ovoj slici ima previše elemenata koji nisu postavljeni u odgovarajući raspored. Pojedine riječi i dijelovi objekata prikriveni su sličicama iz prvog plana što može zbuniti dijete s autizmom.

Kod izbora boja također treba voditi računa o mogućim poteškoćama u generalizaciji. Ako bi, na primjer, na svakoj slici prikazivali frizera u trapericama, dijete s autizmom bi moglo zaključiti da je zanimanje frizera nužno povezano sa odjećom koju nosi.

Ilustracije treba prilagoditi kulturološkim značajkama određene zajednice. Tako su, na primjer, edukacijski rehabilitatori iz Rijada (Saudijska Arabija) istakli da se priče za učenje društvenih vještina kreirane u zemljama zapadne civilizacije ne mogu koristiti u njihovoj zemlji. Kao konkretan primjer navode crtež djevojčice koja nosi traperice što bi djecu s autizmom u njihovoj zemlji moglo zbuniti, s obzirom na postojanje strogih pravila oblačenja i vjerski zakon kojim se regulira prikladno oblačenje osoba muškog i ženskog spola. Osim prilagođavanja kulturološkim osobitostima zajednice priče za učenje društvenih vještina treba dodatno prilagoditi specifičnim navikama i stilu života djeteta s autizmom, njegove obitelji i neposredne okoline.

Način čitanja priče

U početnim fazama primjene individualne priče za učenje socijalnih vještina ili jedne kolekcije priča za učenje socijalnih vještina odrasla osoba ih treba čitati u poznatom i tihom okruženju. Pažnja djeteta treba biti usmjerena najprije na priču, a ne na osobu koja ju čita. Zato bi čitač trebao sjediti pokraj djeteta, ali ne u istoj ravnini, već malo povučen unazad. Osoba koja čita treba držati papir sa napisanom pričom tako da ju i dijete s autizmom može lako pratiti. Alternativno, naprave se dva primjerka iste priče, pri čemu se jedan primjerak nalazi u rukama djeteta, dok odrasla osoba čita drugi primjerak.

Odmah nakon što zauzmemo preporučeni položaj za čitanje, mirnim i vedrim glasom obraćamo se djetetu s autizmom: „Sada ćemo pročitati jednu priču. Ja sam je napisao za tebe. Jesi li spreman?“. Forma uvodnog teksta ne mora uvijek biti ista. Njegova funkcija je da signalizira početak čitanja priče. Tijekom čitanja visina, intenzitet i boja glasa, izraz lica i geste čitača ne bi trebala skretati pažnju sa sadržaja priče. U kasnijim fazama primjene, kada priča postane poznata, neverbalna komunikacija čitača i promjene u ritmu govora, visini i intenzitetu glasa, mogu se iskoristiti u cilju isticanja značajnog elementa priče. Neki autori preporučuju da dijete, kada god je to moguće, nosi priču sa sobom i da, koristeći ilustracije kao vizualne podsjetnike, dramatizira svaki korak aktivnosti koja se uči u realnim prostorima (trgovina, kafić, igraonica, pošta,...). Ukoliko jednu priču za učenje socijalnih vještina koristi veći broj odraslih osoba, prirodno je da će se ona čitati u različitim okruženjima.

Tijekom čitanja, odrasla osoba prati je li pažnja djeteta usmjerena na samu priču ili je usmjerena na neke druge sadržaje. Ukoliko dijete povremeno gubi pažnju možemo ga poticati da se vrati na sadržaj priče (*Budi pažljiv! Slušaj priču!*). Djecu koja nisu visokomotivirana za slušanje priče možemo nagrađivati (potkrepljivati) za primjereno ponašanje i pažljivo slušanje svaki put kada završimo čitanje jedne strane. Djeca mogu surađivati u procesu čitanja priče pokazivanjem ili bojanjem određene ilustracije, a u nekim slučajevima i njenim ljepljenjem na odgovarajuće mjesto, što im pomaže fokusiranju na sadržaj priče.

Ukoliko je tijekom čitanja dijete preokupirano stereotipnom aktivnošću treba razmotriti mogućnosti odabira drugog trenutka za primjenu ove tehnike.

Nakon što odrasla osoba pročita priču, trebalo bi ju pročitati i dijete s autizmom. S obzirom na to da većina djece s autizmom ne zna čitati, priča se može snimiti i u audio formatu i puštati uz okretanje stranica. Ako su ilustracije za priču prezentirane u digitalnoj formi audio-zapis se lako može dodati u samom programu tako da prati promjenu slajdova.

Kada se završi čitanje priče odrasla osoba može postaviti nekoliko pitanja djetetu kako bi provjerila je li ono razumjelo sadržaj priče i što se od njega očekuje u određenoj situaciji. Ukoliko dijete ne daje točne odgovore ili nije u potpunosti sigurno što treba odgovoriti potičemo ga pokazujući ilustraciju ili dio priče u kojem se nalazi odgovor. Moguće je da priča ima previše ilustracija što odvlači djetetovu pažnju. Trebalo bi provjeriti daje li dijete točne odgovore ako u priči koristimo samo dvije ilustracije. Ako se utvrdi da je priča previše

složena trebalo bi je ponovo napisati, vodeći računa o sposobnostima, interesima i potrebama djeteta za koje pišemo priču.

Vremenska organizacija

Ne postoje striktna pravila koliko često treba čitati priču za učenje socijalnih vještina jednom djetetu. Nastojimo, naravno, da priče kojima se obrađuju svakodnevne rutine čitamo znatno češće od priča koje se tematski odnose na rijetke događaje, kao što su pregled kod stomatologa ili odlazak na more. Hoće li dijete slušati jednu, veći broj ili čak cijelu kolekciju priča odjednom ovisi, prije svega, o njegovoj pažnji. Nekada je potrebno, pogotovo ako je dijete malo, praviti lanac priča za učenje socijalnih vještina time što čitamo samo prvu, onda sutradan prvu i drugu, sljedećeg dana prvu, drugu i treću itd. Time istovremeno osiguravamo prepoznatljivost i predvidljivost, ali i čar novog i neočekivanog. Dok će neka djeca svakodnevno čitanje priče doživjeti kao prihvatljivu rutinu, drugoj će učestalo ponavljanje priča biti dosadno. Priču možemo čitati neposredno prije nekog važnog događaja. Međutim, ako je u takvim situacijama dijete jako uznemireno da bi pratilo priču, onda je najbolje da se vrijeme čitanja priče za učenje socijalnih vještina veže za neki dio dana ili za svakodnevnu rutinu. Dinamika korištenja priča za učenje socijalnih vještina ovisit će o interesima djeteta i njegovoj pažnji, potrebama obitelji i konkretnim životnim okolnostima koje određene teme čine aktualnim.

Dijete s autizmom može pokazivati različite oblike neprikladnih ponašanja. Istovremena obrada svih oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja može biti jako teška za dijete i obeshrabrujuća za učitelja ili terapeuta. Puno se bolji uspjeh postiže ako posvetimo potpunu pažnju jednom obliku ponašanja za koji pišemo priču. Tek kada se dijete nauči ponašati na odgovarajući način prelazimo na čitanje nove priče koja je usmjerena na neko drugo nepoželjno ponašanje.

Čitanje priče za učenje socijalnih vještina bi trebalo biti ugodno iskustvo. Zato nećemo čitati priču kada je dijete uplašeno, uznemireno, žedno ili gladno. Dijete ne bi trebalo biti prisiljeno ili ucijenjeno slušati priču koju mu čitamo. Ni pod kojim uvjetima čitanje priče za učenje socijalnih vještina ne treba koristiti kao kaznu za socijalno neprihvatljivo ponašanje.

Kombinirane intervencije

Iako je priče za učenje socijalnih vještina moguće koristiti kao jedini oblik intervencije namijenjen razvoju socijalnih vještina, u praksi je to prilično rijetko. Činjenica da se učenje socijalnih vještina odvija njihovim raščlanjivanjem na manje korake uz korištenje vizualnih poticaja stavlja priče za učenje socijalnih vještina u red bihevioralno orijentiranih intervencija. Zato i ne čudi potreba da se u cilju razvoja socijalnih vještina djece s PSA koriste i neke druge bihevioralne tehnike.

Dijete treba poticati i postepeno povećavati njegovo sudjelovanje u čitanju priče. Poticanje treba postepeno smanjivati. Kada zatražimo od djeteta da pokaže crtež koji prikazuje jedan dio priče potpuno je moguće da će, barem u početku, izostati bilo kakva reakcija. Kada dijete ne reagira ili daje pogrešne odgovore pružamo potpunu fizičku podršku – svojom rukom

uzimamo ruku djeteta i usmjeravamo ju ka odreĐenoj ilustraciji. Nekada će biti potrebno osigurati samo djelomičnu fizičku podršku, blagim usmjeravanjem lakta ili šake u željenom smjeru. Trudit ćemo se da fizičku podršku što prije zamijenimo gestovnom podrškom (pokazujemo kažiprstom što dijete treba napraviti) ili, još bolje, verbalnom podrškom (kada dijete samo reagira na verbalnu uputu).

Izvršavanje naloga treba biti praćeno potkrepljenjem kako bi se primjereno ponašanje učvrstilo. Kod djece sa niskofunkcionirajućim autizmom u početku ćemo možda morati koristiti i primarne potkrepljivače (komadići hrane, sok). MeĐutim, kao što se i podrške vremenom smanjuju, tako bi i potkrepljivače trebalo mijenjati. Naš cilj je da primarne potkrepljivače zamijenimo socijalnim, u obliku verbalne pohvale. U idealnim okolnostima specifični potkrepljivači uopće neće ni biti potrebni, budući da sama situacija čitanja priče za učenje socijalnih vještina može djelovati potkrepljujuće. Neka djeca uživaju u dramatizaciji tako da se situacija, prikazana u priči za učenje socijalnih vještina, može „odigrati“. U cilju pripreme potrebno je u jednu kutiju skupiti predmete koji se spominju u priči i onda ih, tijekom dramatizacije, vaditi iz kutije. Tijekom dramatizacije odrasla osoba modelira (prikazuje) socijalno poželjne oblike ponašanja. Osim modeliranja uživo, mogu se primijeniti i različite forme video-modeliranja, kada dijete s autizmom, slušajući priču za učenje socijalnih vještina, prati prikladne oblike ponašanja na video snimci.

Ovisno o interesima djeteta priča može biti napisana i u stihu kada se čita kao pjesmica. Nekada se priča za učenje socijalnih vještina piše u obliku pjesme. Riječi pjesme se pišu prema općim pravilima pisanja priče za učenje socijalnih vještina. Glazba se ne komponira već se neprimjereni tekst povezuje sa nekom poznatom pjesmom koja je djetetu omiljena. Tako je Varvara Pasiali napisala tekst priče za dječaka s autizmom koji je neprimjerenom vokalizacijom uznemirivao svoju okolinu:

Dok večeraju, ljudi tiho pričaju. Kada smo kod kuće mi večeramo u kuhinji. Mama, tata i Toma kada jedu i piju ne proizvode čudne zvukove. Kada ja govorim riječi bez značenja, mama, tata i Toma me ne mogu razumjeti. Mama, tata i Toma ne vole čudne zvukove. Dok večeramo, trebao bih biti tih. Pokušat ću izgovarati riječi da bih pričao sa mamom, tatom i Tomom.

Tekst ove priče uklopljen je u poznatu melodiju pjesme *You are my sunshine*. Svaka faza tretmana koja je prethodila večeri realizirana je u posebnom prostoru. Tretman se sastojao u tome da terapeut prvo sam otpjeva pjesmu, zatim je tražio od djeteta da pjesmu prati zvečkom i, na kraju da je sam otpjeva. Kako su tretmani odmicali, aktivno sudjelovanje djeteta u pjevanju priče za učenje socijalnih vještina bilo je sve veće, a učestalost neprimjerene vokalizacije značajno je smanjena. Za svaku fazu tretmana osigurana je odgovarajuća sličica u formi vizualnog rasporeda.

Vizualni rasporedi, kao bihevioralna tehnika zasnovana na vizualnoj podršci, u najbližoj su vezi sa pričama za učenje socijalnih vještina. Oni se obično prave za aktivnosti koje se lako mogu podijeliti na korake, a koje su relativno često tema priča za učenje socijalnih vještina. Puno djece s autizmom imaju posebne teškoće u primjerenom organiziranju slobodnog vremena, razumijevanju redoslijeda aktivnosti i samoregulaciji. Svako od navedenih područja

može biti obuhvaćeno jednom ili većim brojem priča za učenje socijalnih vještina, uz prikladne vizualne rasporede.

Složene aktivnosti možemo podijeliti na jasno definirane korake koji se moraju provoditi po točno utvrđenom redoslijedu (npr. pranje zubi, pravljenje sendviča, odlazak u toalet,...). One se obično uče tehnikom ulančavanja uz vizualnu podršku, a po potrebi, i uz korištenje priča za učenje socijalnih vještina.

U postupku pripreme osoba s autizmom za medicinske intervencije priče za učenje socijalnih vještina su obično samo jedna komponenta tretmana čiju osnovu čini sistematska desenzitizacija tj. postupno privikavanje osobe s autizmom na neugodne stimulanse. Prilikom izbora intervencije koja će biti kombinirana sa tehnikom priča za učenje socijalnih vještina važno je stalno imati na umu da svi oblici tretmana budu ujednačeni sa postavljenim ciljem i te jasno temeljeni na dokazima.

Učinkovitost priča za učenje društvenih vještina

Ne postoje univerzalno učinkoviti tretmani koji imaju pozitivan utjecaj na razvoj sposobnosti djece s autizmom. Priče za učenje socijalnih vještina se u prvom redu koriste u cilju treninga socijalnih vještina. Čitav niz tretmana bazira se na prilagodbi okruženja kako bi se olakšale socijalne interakcije. Takvi tretmani su po svojoj prirodi kontekstualni. Priče za učenje socijalnih vještina pripadaju grupi individualno orijentiranih intervencija kojima se potiče razvoj socijalnih vještina osobe sa kojom radimo. Nekada se na razvoju socijalnih vještina radi posredno tako što se vršnjaci djeteta s autizmom podučavaju kako pružiti primjerenu podršku djetetu s autizmom u različitim socijalnim situacijama. Ova tri pristupa se mogu primjenjivati zasebno ili u kombinaciji.

Graf 1 – Pristupi u svladavanju socijalnih vještina

Dugogodišnja istraživanja učinkovitosti priča za učenje socijalnih vještina uglavnom su obuhvaćala djecu s autizmom starosti do 12 godina. Priče za učenje socijalnih vještina u ovoj dobnoj skupini uspješno su korištene u cilju svladavanja socijalnih vještina, razvoja komunikacije, ostvarivanja zajedničke pažnje, unapređivanju adaptivnog funkcioniranja, svladavanju školskih znanja i povećanju spremnosti za školu. U različitim područjima

ponašanja priče za učenje socijalnih vještina su se pokazale učinkovite i za starije uzraste. Potrebna su dodatna, visokokvalitetna istraživanja, kojima bi se potvrdila moguća učinkovitost priča za učenje socijalnih vještina i kod odraslih osoba s PSA.

Literatura:

1. Alotaibi, F., Dimitriadi, Y., & Kemp, A. E. (2016). Perceptions of teachers using social stories for children with autism at special schools in Saudi Arabia. *Journal of Education and Practice*, 7(11), 85-97.
2. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.)*. Arlington, VA: American Psychiatric Press.
3. Đorđević, M., Brojčin, B., Glumbić, N. (2019). *Multikomponentne bihevioralne intervencije u specijalnoj edukaciji*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju: Beograd.
4. Glumbić, N., Brojčin, B., Đorđević, M. (2018). *Specijalna edukacija zasnovana na dokazima: Bihevioralne tehnike*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju: Beograd.
5. Gray, C., White, A. L., & McAndrew, S. (2002). *My social stories book*. Jessica Kingsley Publishers.
6. Hervás, A. (2016). Un autismo, varios autismos. Variabilidad fenotípica en los trastornos del espectro autista [XVIII Curso Internacional de Actualización en Neuropediatría y Neuropsicología Infantil]. *Revista de Neurología*, 62(Supl. 1), 9-S14.
7. Neisworth, J. T., & Wolfe, P. S. (2005). *The autism encyclopedia*. Paul H Brookes Publishing.
8. Pasiali, V. (2004). The use of prescriptive therapeutic songs in a home-based environment to promote social skills acquisition by children with autism: Three case studies. *Music Therapy Perspectives*, 22(1), 11-20.
9. Wong, C., Odom, S. L., Hume, K. A., Cox, A. W., Fettig, A., Kucharczyk, S., ... & Schultz, T. R. (2015). Evidence-based practices for children, youth, and young adults with autism spectrum disorder: A comprehensive review. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 45(7), 1951-1966.

DISCLAIMER

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein